

ד"ר יעקב בר סימן טוב*

אפקטיביות הפעלת חיל-האוויר במלחמת ההתשה יולי - דצמבר 1969*

הרקע להחלטה להפעיל את חיל האוויר במלחמה

ההחלטה הישראלית לשנות את אסטרטגיית הלחימה ולחולל הסלמה מסוימת נבעה מצירוף של שני גורמים עיקריים: האחד — שינוי בהערכות הישראליות לגבי אופיין של המטרות המצריות במלחמה, והשני — ריבוי האבדות הישראליות בחודשים מאי-יולי 1969.

בראשית המלחמה (חודשים מרס-אפריל 1969) תפסה ההנהגה הישראלית את המטרות המצריות כמוגבלות ביותר, אולם ערב סיום השלב הראשון של מלחמת ההתשה (חודשים מאי-יולי) החלה האסטרטגיה המצרית להצטרף לא רק כמיועדת להתיש את ישראל, אלא כחלק מתכנית מצרית מקיפה, אשר מגמתה להכשיר את הקרקע לצליחת התעלה בקיץ 1969.¹ באותה עת העריכה ההנהגה הישראלית, כי מצרים עלולה ליטול על עצמה סיכונים להרחבתה של המלחמה, כתוצאה מהערכות מוטעות ליחסי הכוחות שבינה לבין ישראל.

היתרונות האסטרטגיים והטקטיים של ההיערכות הצבאית המצרית לאורך התעלה מצד אחד, והתגובות הישראליות המאופקות בחודשים הראשונים של מלחמת ההתשה מצד שני, נתפסו כגורמים העיקריים לאפשרות הרחבת המלחמה. ההערכה הייתה, כי המצרים מתכוונים לצלוח את התעלה בכוח של חטיבה אחת או אפילו של כמה חטיבות (היינו, כוח צבאי מוגבל) כדי להקים ראש גשר בגדה המזרחית של התעלה, למשך זמן שיספיק להתערבות מחודשת של מועצת הביטחון ולקביעת הפסקת אש אשר תאשר את קיומו של ראש הגשר המצרי. כן הוערך אז, כי די בהצלחה מוגבלת של המצרים במבצע צליחה, כדי להביא תזווה ממשית של הסטטוס קוו הטריטוריאלי, הפוליטי והצבאי, באמצעות יזמות דיפלומטיות כפופות של המעצמות.

ריבוי הנפגעים הישראלים היה גורם דומיננטי במערכת השיקולים הפוליטיים-אסטרטגיים ובגיבוש ההחלטה של ישראל לשנות את האסטרטגיה שלה במלחמה. בשלושת החודשים, מאי-יוני-יולי 1969, היו לישראל 194 נפגעים מהם 53 הרוגים, ובחודש יולי הגיע מספר הנפגעים לשיא — 108, מהם 31 הרוגים.² ההתנגדות, הן של הציבור והן של ההנהגה, לשאת בשיעור אבדות גבוה למען השגת מטרות מוגבלות (כפיית הפסקת אש על

מצרים) במלחמה סטטית וממושכת, השפיעה על נכונותה של ישראל לחרוג מגבולות האסטרטגיה הדפנסיבית, שהדריכה את התנהגותה בחודשים הראשונים של מלחמת ההתשה.

ההערכה החדשה של המטרות המצריות הביאה לניסוחן של מטרות ישראליות חדשות. המטרה הפוליטית-אסטרטגית העיקרית, של המשך הבטחת קיומו של הסטטוס-קוו הטריטוריאלי, הפוליטי והצבאי, המשיכה להיות מסגרת גג מנחה לעיצוב המדיניות הישראלית, אלא שהסכנה למימושה של מטרה זו, הוערכה עתה כגדולה ביותר. המטרה הישראלית היסודית בשלב השני של המלחמה הייתה למנוע מהמצרים לבצע את תכנית הצליחה, או לפחות לשבש את לוח הזמנים של התכנית על-ידי הוכחה צבאית שתלמד כי למצרים אין יכולת צבאית לבצע את תכניתה.³ מטרה זו נוסחה לעתים גם בצורות אחרות, כמו מניעת הסלמה בפעילות הצבאית המצרית לאורך התעלה, מניעת הידרדרותה של המלחמה המקומית המוגבלת למלחמה כוללת יותר, "אסקלציה לצרכי דה-אסקלציה".⁴ המטרות הישראליות האחרות של שלב זה, לפי סדר העדיפויות הישראלי, היו: צמצום מספר הנפגעים הישראליים לאורך התעלה, שלילת היוזמה הצבאית המצרית, כפיית הפסקת אש מחדשת על המצרים, ו/או מיתון הפעילות המלחמתית המצרית.⁵

מאסטרטגיה דפנסיבית לאסטרטגיה אופנסיבית מוגבלת

הערכתן מחדש של המטרות המצריות במלחמה, וניסוחן של מטרות ישראליות בהתאם חייבו גם שינוי באסטרטגיה הצבאית הישראלית. האסטרטגיה הדפנסיבית, שאימצה ישראל בשלב הראשון של המלחמה, לא נתפסה כמסוגלת למנוע מהמצרים לבצע את תכנית צליחת התעלה, או לשבש את לוח הזמנים שלה. האסטרטגיה הצבאית החדשה נועדה לענות על האתגרים הצבאיים המצריים תוך הישענות על העיקרים הבאים:

** מאמר זה הוא חלק ממחקר מקיף של המחבר על מלחמת ההתשה, שראה אור בשפה האנגלית. (The Israeli-Egyptian War of Attrition, 1969-1970: A Case-Study of Limited Local War. Columbia University Press, New-York, 1980)

* מרצה בחוג ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים.

א. להימנע מהסלמה חריפה של המלחמה לאורך התעלה.
ב. לא להחריף את היחסים עם ברה"מ.
ג. לשמור על זיקה מדינית וביטחונית לא-רה"ב.
ד. למנוע אפשרות של התלקחות מלחמתית גם בחזיתות אחרות (ירדן, סוריה).
ה. "לחסוך" באורח מקסימאלי בחיי האנשים ובציוד, ובעיקר במטוסים.

חמישה עיקרים אלו נועדו להנחות את האסטרטגיה המלחמתית הישראלית במהלך השלב השני של המלחמה, שתחילתו ב-20 ביולי וסופו בדצמבר 1969, אלא שבמהלך שלב זה חלה חריגה משמעותית בחלק מעיקרים אלה, בעיקר במשמעותם הפוליטית. האסטרטגיה גיה הישראלית החדשה הייתה אסטרטגיה אופנסבית מוגבלת, שנשענה בעיקרה על צירוף של שני אלמנטים: האחד חדש — הפעלת חיל האוויר כאלמנט פעיל, והשני ישן אך משופר, פשיטות קומנדו תכופות ונרחבות יותר בעומק המצרי. ביסודה נועדה האסטרטגיה גיה החדשה למנוע את ביצועה של תכנית הצליחה המצרית. אך למעשה הייתה מכוונת להביא גם להפסקת הפעילות המלחמתית המצרית או למיתונה באורח משמעותי.

ההחלטה להפעיל את חיל האוויר

ההצעה להפעיל את חיל האוויר במלחמת ההתשה הועלתה עוד קודם להערכות המחד-שות שנעשו על ידי ההנהגה הישראלית לגבי המטרות המצריות. כבר בשלב הראשון של המלחמה, כאשר המצרים הגבירו את הפגזותיהם, הציע ראש אג"מ האלוף עזר ויצמן, מי שהיה קודם לכן מפקדו של חיל האוויר, להפעיל את חיל האוויר כגורם פעיל במלחמה נגד מצרים. הערכתו הייתה, כי האסטרטגיה הדפנסבית, שנקט צה"ל מאז תחילת מלחמת ההתשה אינה יעילה, והוא קרא להפעיל את כוחו המלא של צה"ל "לא רק כדי לגמור את מלחמת ההתשה, שזהו עניין חשוב לעצמו, אלא כדי לקטוע את דרכו של הצבא המצרי למלחמות יותר קשות ויותר קריטיות".⁶ משנכשלו ניסיונותיו לשכנע את הדרג הצבאי ואת הדרג המדיני "להפעיל את צה"ל באופן רציני, לחיסול מלחמת ההתשה", ניסה ויצמן לשכנע את ההנהגה הצבאית והמדינית להפעיל את חיל האוויר במלחמה "בצורה רצינית" כדי להנחית על מצרים "מכות כואבות", אשר המשך מלחמת ההתשה "תכאיב להם מאוד".⁷ הצעותיו של עזר ויצמן נדחו על ידי הדרגים הצבאי והמדיני כאחד. ההצעה להפעיל את חיל האוויר נתפסה מלכתחילה כמסלימה מאוד. הימנעותה של ישראל מהפעיל את חיל האוויר עד ה-20 ביולי היא העדות הטובה לכך. השיקולים מאחורי הימנעות זו היו ביסודם פוליטיים: אי וודאות לגבי תגובתה של ברה"מ,

וחששות להתפתחות אפשרית של המלחמה ממוגבלת ומקומית לכוללת, על המשמעויות הכרוכות בכך לעתידו של הסטטוס קוו, ששמירתו נתפסה כמטרה חיונית ביותר. לשיקול הסובייטי נודע משקל מרכזי כבר בשלב זה. הייתה הערכה כי יש להימנע מלחץ צבאי חזק על מצרים, שכן נוכח מעורבותה הגוברת של ברה"מ במצרים והשקפותיה הרבות שם, לא יסכימו הסובייטים לפעולות חמורות נגד מצרים.

שר הביטחון, משה דיין, היה המתנגד העיקרי להפעלת חיל האוויר בחזית המצרית, וזאת נוכח המשמעויות המסלימות הכרוכות בכך. על פי הערכותיו צריכה הייתה פעולת חיל האוויר להיות תוצאה של "לית ברירה", נוכח קיומן של סיטואציות צבאיות חמורות, כמו תכנית מוגבלת לצליחת התעלה על-ידי המצרים, או התפתחותה של תכנית צבאית מצרית לקראת מלחמה כוללת. הפעלת חיל האוויר כסיטואציות אלה, הייתה לדעתו בבחינת מכת מנע לפעולות מצריות שהוגדרו כקיצוניות.⁸

לדעתו של דיין היו שותפים גם אישים נוספים בצמרת הביטחונית של ישראל: הרמטכ"ל בר-לב, ואנשי חיל האוויר עצמם ובראשם, מפקד החיל, האלוף מרדכי הוד. אנשי חיל האוויר התנגדו בתוקף להפעלת חיל האוויר כל עוד אין בידי צה"ל אמצעים אחרים שיוכלו לנטרל את מערך הטילים המצרי לאורך התעלה. אי וודאות לגבי יעילותן האופרטיבית של ההפצצות האוויריות על מטרות קרקע של המצרים, כמו חי"ר, סוללות תותחים ומגמות, השפיעה אף היא על שלילת ההצעה להפעיל את חיל האוויר קודם ל-20 ביולי.

ההחלטה להפעיל את חיל האוויר במלחמה התקבלה רק לאחר שההנהגה הישראלית ובראשה משה דיין, השתכנעה כי המצרים מתכווננים לבצע את תכנית הצליחה שלהם בקיץ 1969. הפעלת חיל האוויר נתפסה כאמור כמסלימה ומסוכנת נוכח אי-הוודאות לגבי התגובה הסובייטית, אולם ההערכה של "חוסר ברירה" היא שהכריעה בסופו של דבר את הכף.

משהחליטה ישראל כי הדרך למניעת צליחת התעלה על-ידי המצרים חייבת להיות צבאית, עמדו לרשותה בקיץ 1969 שתי אלטרנטיבות צבאיות: האחת — מבצע יבשתי גדול שיכול להפעיל את התעלה במגמה לפגוע בהיערכות הצבאית המצרית לאורכה, והשנייה — הפעלה מוגבלת של חיל האוויר כנגד היערכות זו. בנסיבות אלה, נתפסה האלטרנטיבה השנייה כפחות מסלימה, ומשום כך גם כפחות מאיימת, מבחינה פוליטית וצבאית כאחת. ההחלטה בזכות הפעלה מוגבלת של חיל האוויר הישראלי במלחמה, התקבלה גם לאור ההערכה, כי המפתח לכל תכנית צליחה מצרית

של התעלה, היא העליונות האווירית בכלל ובחזית התעלה בפרט. בישראל העריכו כי כל מבצע מצרי לצליחת התעלה, יחייב להפעיל את חיל-האוויר המצרי, כבר בשלב הראשוני לצליחה, כדי "לרכך" את הקו הישראלי, וכדי למנוע שיבוש של הצליחה, מצד חיל האוויר והשריון הישראליים. הערכה זו הביאה להכרה כי הדרך העיקרית לשבש את תכנית הצליחה המצרית, היא להפגין בפני המצרים, כי חיל האוויר שלהם, לא זו בלבד שאינו נהנה מעליונות אווירית מקומית (לאורך התעלה), אלא אף אינו יכול למלא את משימתו במבצע צליחה ולו המוגבל ביותר. התפקיד שיועד לחיל האוויר הישראלי היה אם כן להוכיח את הנחיתות האווירית המצרית. אם יצליח חיל האוויר במשימה זו, סברו מעצבי המדיניות הישראלית, ניתן יהיה לשכנע את המצרים להימנע מביצוע תכנית הצליחה שלהם, ואולי אף לצמצם את הפעילות הצבאית המצרית לאורך התעלה, ללא צורך בהסלמה חמורה יותר של המלחמה.

הפעלת חיל האוויר — מטרות ומשמעויות

מעצבי המדיניות הישראלית העריכו כי ה-משמעות של החלטתם היא הסלמה של המלחמה, ולכן השתדלו במשך כל התקופה, מאז ה-20 ביולי ועד לסוף דצמבר 1969, להבהיר בפומבי מדוע נאלצה ישראל לנוח את האסטרטגיה הדפנסבית ולבחור בדרך של הסלמה מוגבלת. המגמה הייתה להציג מצד אחד את ההחלטה כסיטואציה של חוסר ברירה, ומצד שני, ניסו להדגיש, כי תהליך ההסלמה שישראל החלה בו, סופו שיביא למגמות שתמנענה הסלמה. הצגה אפולוגטית זו נבעה ללא ספק, משיקולים פוליטיים בעיקרם: אי וודאות בדבר התגובות הסובייטיות והאמריקניות מצד אחד, ואי וודאות בדבר האפשרות של התפתחות מלחמה כוללת (למרות שהערכת יחסית הכוחות בין ישראל למצרים ומדינות ערב שללה אפשרות זו).

בהציגם את המטרות הישראליות בהפעלת חיל האוויר, הבליטו מעצבי המדיניות הישראליים, כי אין לראות בהסלמה הישראלית שינוי מטרות אלא שימוש שונה במגוון האמצעים העומדים לרשות צה"ל, במגמה למנוע הסלמה של הפעילות המלחמתית. את המונח האופייני לאסטרטגיה הישראלית באותה עת טבע הרמטכ"ל בר-לב: "אסקלציה לדה-אסקלציה": "השימוש במושג זה (אסקלציה) הוא עניין של הגדרה. אם הכוונה לשימוש באמצעי לחימה, כמו למשל הכנסת מטוסים למלחמה בתעלה, יש בזה אולי משום הסלמה, כי נכנס לפעולה גורם כבד נוסף. אבל, אם המדובר אינו באמצעי לחימה, כי אם במצב העיוניות, במצב העימות, בינינו לבין מצרים, הרי הכנסת

מטוסי פנטום — במלחמת ההתשה הופעלו מטוסים אלה לראשונה להפצצה אסטרטגית בעומק

מפרץ סואץ, ולגזרה המרכזית של התעלה והתמקדה בעיקר נגד הארטילריה המצרית. עם זאת טרם התקבלה בצה"ל ההחלטה כי חיל האוויר הוא התשובה הטובה והיעילה ביותר של ישראל למלחמת ההתשה המצרית. הפעלת חיל האוויר עדיין נתפסה במושגים מוגבלים מאוד והרצון להימנע מהסלמה נוספת של המלחמה, עדיין הנחה את מעצבי המדיניות. לאור ההצלחה היחסית של שיטת ה"תגובה הצמודה", החלה ישראל בשלב השלישי של הפעלת חיל האוויר. שלב זה החל ב-9 בספטמבר, ונמשך עד סוף חודש דצמבר. בשלב זה, חדלה ישראל להפעיל את חיל האוויר בשיטת ה"תגובה הצמודה", ועברה לאסטרטגיה חדשה: "התשת נגד" או "התשת המתישים", שנועדה לכתוש באורח שיטתי את החזית המצרית כולה (לאורך התעלה ומפרץ סואץ) ולהביא לכפיית הפסקת האש על מצרים, או למיתון משמעותי של הפעילות המצרית. משלב זה ואילך מילא חיל האוויר את התפקיד הראשי במלחמת ההתשה, אף כי פעילותו הוגבלה לאורך החזית בלבד (כולל מפרץ סואץ), תוך הימנעות מפגיעה במטרות מעבר לקו החזית.

בתחילה רוכזה הפעילות האווירית בחוף המערבי של מפרץ סואץ, אולם אחר כך הורחבה לגזרות נוספות של מפרץ סואץ ושל תעלת סואץ. המטרה היסודית בשלב זה של ההפצצות (שהיה גם הממושך מבין השלושה) הייתה לחסל את המערך נ"מ המצרי כולו, ולהשיג עליונות אווירית מוחלטת מעל לתעלה ובעומק השטח המצרי. ההערכה הישראלית הייתה, כי השגת עליונות אווירית מוחלטת תרתיע את מצרים, לא רק מלתכנן צליחה של התעלה, אלא אף מלהמשיך במלחמת ההתשה המביאה לחשיפת מצרים למכות נגד נוספות. מלבד הפצצת המערך נ"מ המצרי, מוקדו

נעשתה בעיקר נוכח ההערכה, כי בקטע זה קיימת רק סוללת טילים אחת וגם התותחים נ"מ היו מעטים יחסית. תנאי השטח (סכחות ותעלות מים) הבטיחו כי ההפצצות ישיגו את מטרתן, נוכח קשייהם של המצרים להתבצר כיאות.¹² במהלך ההפצצות בשלב זה חוסלו בסיסי טילים קרקע-אוויר ס"א 2, סוללות תותחים, תחנות מכ"ם, טנקים ועמדות טנקים. השלב הראשון להפצצות, הסתיים ב-28 ביולי, שכן בישראל הניחו כי מצרים דחתה את תכניתיה לצלוח את התעלה, וביקשו לבחון את תגובתן של המעצמות להסלמה.¹³

הפסקת ההפצצות אפשרה למצרים, אשר למדו בינתיים להסתגל להפצצות המוגבלות ולהמשיך במלחמת ההתשה, להתאושש קמעא. בין ה-28 ביולי ל-12 באוגוסט, לא התקיימה כל פעילות אווירית והמלחמה הצטמצמה לחילופי אש של ארטילריה, נשק קל ומרגמות. התאוששות המצרים והתגברות הירי הארטיילרי שלהם הביאו לחידוש ההפצצות של חיל האוויר. השלב השני בהפעלת חיל האוויר החל ב-13 באוגוסט ונמשך עד ה-19 בו והוא אופייני בפעילות שבאה כתגובה על הפעילות הארטילרית המצרית. פעילות זו כונתה גם שיטת ה"תגובה הצמודה", היינו כל אימת שהמצרים פתחו בהפגזה ארטילרית כבדה ראתה עצמה ישראל חפשיית להפעיל את חיל האוויר נגד עמדות הארטילריה המצריות. בשלב זה החל מה שכונה ע"י משה דיין: "הקרב על הקרב על התעלה". כלומר, "הקרב שבו ניסו המצרים למוטט את המעוזים שלנו, ולאפשר אחרי זה לערוך את הקרב על התעלה ממש".¹⁴ במלים אחרות, יחסה של ישראל אל המלחמה בתעלה חזר להתמקד סביב מלחמת ההתשה המצרית. סכנת צליחה מצרית מידית חלפה והמטרה הייתה עתה להביא למיתון הפעילות המצרית. בשלב זה הורחבה הפעילות האווירית גם לאזור

אמצעי לחימה נוסף, אינה מצביעה בהכרח על החרפת המצב. למשל, אני מוכן לומר, שהכנסת מטוסים לפעולה השוטפת בתעלה היא: אסקלציה לצורך דה-אסקלציה, כלומר הגברת הפעילות לצורך השגת מיתון הפעילות.⁹

מטרוחיה של ישראל בהפעלת חיל האוויר הוגדרו כמיועדות למנוע מלחמה כוללת על ידי המצרים מחד גיסא, ומיתון הפעולות הצבאיות המצריות לאורך התעלה, מאידך גיסא.¹⁰ צמצום הפעילות המלחמתית המצרית הרצופה, כך חשבו, תצמצם בהכרח גם את האבדות הישראליות. זאת ועוד, הפעלת חיל האוויר הישראלי, תשלול מהמצרים את היוזמה הצבאית במלחמה, תשחרר את ישראל מניהול מלחמה בהתאם לתנאים של המצרים ותאפשר לכפות על המצרים תנאים מלחמתיים התואמים את רצונה של ישראל.

מבחינה אופרטיבית היו להפעלת חיל האוויר מספר מטרות: להרחיב את אזור הקרבות לאורך התעלה, ובכך לאלץ את המצרים לפזר את כוחותיהם ולצמצם את הריכוז המסיבי המצרי לאורך התעלה. לחסל את מערכת ההגנה נגד מטוסים של המצרים, לאורך התעלה (סוללות טילי קרקע אוויר, תותחים נ"מ, ומערכות ראדאר), לפתוח פרוזדור אווירי ולאפשר שמים פתוחים עבור חדירות לעומק מצרים של חיל האוויר הישראלי, ולאץ את חיל האוויר המצרי להיכנס לתנאי קרב לא שווים מבחינתו (לאחר חיסול מערכת ההגנה נגד מטוסים), כדי לפגוע בביטחונו ולצמצם את פעילותו האווירית.

שלבים בהפעלת חיל האוויר

את התקופה שמאו 20 ביולי, ועד לסוף דצמבר 1969, ניתן לחלק לשלושה שלבים עיקריים מבחינת הפעלת חיל האוויר:

השלב הראשון: 20-28 ביולי — הפעלה מוגבלת של חיל האוויר, במטרה למנוע אפשרות של חציית התעלה.

השלב השני: 13-19 באוגוסט — הפעלה מוגבלת של חיל האוויר, במטרה למתן את הפעילות הצבאית במצרים.

השלב השלישי: 9 בספטמבר עד סוף דצמבר — הפעלה פחות מוגבלת של חיל האוויר, במטרה לכפות הפסקת אש על מצרים.

בשלב הראשון של הפעלת חיל האוויר, היה עיקר תפקידו להביא את המצרים לידי נסיגה מתכנית הצליחה שלהם, או כמו שכינה זאת משה דיין "הקרב על התעלה", היינו, "הקרב שבו ניסו המצרים לעבור ולצלוח את התעלה".¹¹

הפעלת חיל האוויר, ב-20 ביולי, הייתה בעיקרה מוגבלת להשגת מטרה זו. הפעילות האווירית התמקדה לגזרה מוגבלת וצרה, בקטע של התעלה, מקנטרה צפונה. בחירת גזרה זו,

טבלה מס' 1: מספר התקريات במלחמת ההתשה, בחדשים מרס-דצמבר 1969*		
החודש	מספר התקريات	כ"פ מסך התקريات
מרס	84	2.0
אפריל	475	11.7
מאי	231	5.6
יוני	404	9.8
יולי	355	8.6
אוגוסט	515	12.5
ספטמבר	448	10.9
אוקטובר	642	15.6
נובמבר	495	12.1
דצמבר	461	11.2
סה"כ	4,110	100.0

* מקור: — Middle East Record, 1969-1970, p. 167 כפי שדווח ע"י דובר צה"ל.

טבלאות נוספות ומפורטות, ראה בספרו של המחבר על מלחמת ההתשה, עמ' 92-98.

טבלה מס' 2. הנפגעים הישראלים בחודשים מרס-דצמבר 1969 בכל סוגי הפעילות המלחמתית המצרית בכלל ובפעילות ארטילרית בפרט*						
חודש	נפגעים בכל סוגי הפעילות המלחמתית			נפגעים בפעילות ארטילרית בלבד		
	מספר הנפגעים	מספר ההרוגים	מספר הפצועים	מספר הנפגעים	מספר ההרוגים	מספר הפצועים
מרס	36	7	29	28	4	24
אפריל	55	21	34	23	10	13
מאי	45	15	30	24	8	16
יוני	41	7	34	15	—	15
יולי	93	25	68	58	15	43
סה"כ מרס-יולי	270	75	195	148	37	111
אוגוסט	68	13	55	27	3	24
ספטמבר	46	16	30	20	10	10
אוקטובר	58	11	47	18	4	14
נובמבר	41	12	29	8	3	5
דצמבר	32	13	19	13	6	7
סה"כ אוגוסט-דצמבר	245	65	180	86	26	60
סה"כ מרס-דצמבר	515	140	375	234	63	171

* מקור — M.E.R. 1969-1970, p. 172, כפי שדווח ע"י דובר צה"ל.
מספר הנפגעים אינו כולל נפגעים מפעילות יזומה ישראלית.

הפעילות המלחמתית, בחדשים מרס-דצמבר 1969, התרחשו בחדשים אוגוסט-דצמבר. בהתחשב בעובדה, שלפנינו נתוני דובר צה"ל בדבר פעילות מלחמתית יזומה על-ידי המצרים, הרי מסתבר שהפעלת חיל האוויר, לא רק שלא צמצמה את הפעילות המלחמתית בחדשים אוגוסט-ספטמבר 1969, אלא להיפך, הגבירה אותה במידה ניכרת (ר' טבלה 1). בבדיקת השפעתה של פעילות חיל האוויר הישראלי על סוגי הפעילות המלחמתית מתגלים ממצאים מעניינים למדי: ההשוואה של הפעילות המלחמתית לסוגיה (אש מנשק קל, אש ארטילרית, אש מרגמות), בשתי התקופות — מרס-יולי, ואוגוסט-דצמבר — מלמדת על הבדלים ניכרים בשכיחות של סוגי הפעילות המלחמתית בשתי התקופות: בעוד שתקריות הארטילריות מהוות כ-49% מסך הפעילות המלחמתית בתקופה שבין מרס ליולי, תקריות אש מנשק קל 43% ואש מרגמות רק כ-3% מכלל התקריות, הרי שאחוז התקריות הארטילריות מסך כל התקריות, יורד במידה ניכרת, בתקופה שבין אוגוסט לדצמבר, והוא מסתכם ב-19% בלבד. הסיבה המרכזית להבדלים בשכיחותן של תקריות האש הארטילריות בשתי התקופות, נעוצה ללא ספק בהפעלת חיל האוויר. מבחינה זו הצליח חיל האוויר במידה ניכרת.

על מנת לבדוק את האפקטיביות של פעילות חיל האוויר נערכו מספר פעולות סטטיסטיות פשוטות. הפעילות המלחמתית בתעלה נבחנה לאורך כל התקופה הראשונה של ההתשה (ממרס עד דצמבר 1969). באופן כללי חולקה התקופה בת עשרה החדשים לשתי תקופות עיקריות: מרס עד יולי, ואוגוסט עד דצמבר, כלומר התקופה שלפני הפעלת חיל האוויר ותקופת הפעלת חיל האוויר.¹⁶ הפעילות המלחמתית חולקה לשלושה סוגי פעילות עיקריים בהתאם לשכיחותם: תקריות אש מנשק קל, אש ארטילרית ואש מרגמות. הממצאים שנתקבלו היו כלהלן: בתקופה שבין מרס לדצמבר 1969, הייתה אש מנשק קל כ-46% מכלל הפעילות המלחמתית, כ-30% אש ארטילרית, כ-20% אש מרגמות, וכ-4% פשיטות או ניסיונות פשיטה מצריים ותקריות אוויריות. בתקופה זו נרשמו 4110 תקריות אש שונות (כולל פעילות אווירית, ימית ופשיטות קומנדו). בבדיקת האינטנסיביות של הפעילות המלחמתית, כאשר הקריטריון המרכזי לכך הוא כמותי, מתברר שהתקופה שבין אוגוסט לדצמבר, יותר אינטנסיבית מהתקופה שבין חודש מרס לחודש יולי. למרות הפעלת חיל האוויר היה מספר התקריות, בחדשים אוגוסט-דצמבר 2561, לעומת 1549 תקריות, בחדשים מרס-יולי.¹⁷ כלומר 62% מכלל

ההפצצות האוויריות גם נגד עמדות הארטיל-ריה. לקראת סוף שלב זה נותרה מצרים ללא הגנה אפקטיבית ממשית נגד העליונות האווירית הישראלית, לאורך מפרץ סואץ ותעלת סואץ.¹⁵

אפקטיביות הפעלת חיל האוויר הכשלת תכנית הצליחה המצרית. הפעלת חיל האוויר, ב-20 ביולי, הביאה להכשלת תכנית הצליחה המצרית או לפחות שיבשה את לוח הזמנים שלה. הואיל ובהתאם להערכה הישראלית, תוכננה הצליחה המצרית לקיץ 1969, הרי שהפעלת חיל האוויר דחתה את ביצועה.

צמצום ומיתון הפעילות המצרית לאורך החזית. מעצבי המדיניות הישראלית קיוו למתן באמצעות חיל האוויר את הפעילות המלחמתית המצרית לאורך החזית, ובעיקר לצמצם את ההפגזות הארטילריות המאסיביות, שהיו הגורם העיקרי לריבוי האבדות בתעלה. בתקופה שלפני הפעלת חיל האוויר רווחה ההנחה כי הפעלת חיל האוויר תאלץ את המצרים לדלל את כוחותיהם בחזית כדי שפחות יחידות ואנשים יהיו מטרות למטוסים. בכך קיוו לצמצם את הפעילות המצרית בכלל ואת הפעילות הארטילרית בפרט. מטרה זו הושגה רק בחלקה.

הצלחה זו ניתנת לבחינה יותר ברורה, על ידי השוואת האינטנסיביות של תקריות האש הארטילריות בהשוואה לכלל התקריות בשתי תקופות: התקופה הסמוכה לפני הפעלת חיל האוויר הינו החודשים יוני ויולי, והתקופה הסמוכה לאחר הפעלת חיל האוויר, החודשים אוגוסט וספטמבר. החודשים יוני ויולי הם החודשים האינטנסיביים ביותר מבחינתן של תקריות האש הארטילריות, בעוד החודשים אוגוסט עד דצמבר, היו החודשים הפחות אינטנסיביים מבחינתן של התקריות הארטילריות (בתקופה שמאז מרס 1969).

הצמצום במספר התקריות הארטילריות, הן לעומת מספר התקריות הארטילריות שאירעו קודם לכן והן מתוך סך הפעילות המלחמתית לא הביא כאמור לירידה במספר התקריות. להיפך, קיימת עלייה במספר התקריות והיא נובעת מהעלייה במספר תקריות האש האחרות: נשק קל וירי מרגמות. העלייה הניכרת ביותר, היא בירי מרגמות: מ-3% בחדשים מרס עד יולי ל-30% בחדשים אוגוסט עד דצמבר. עלייה פחות משמעותית הייתה באש מנשק קל מ-43% ל-48% (אם כי באורח מוחלט הוכפל מספר תקריות האש מנשק קל). דווקא בחדשים אוגוסט עד ספטמבר בהם הייתה ירידה ניכרת בתקריות האש הארטילריות, ישנה עלייה ניכרת בתקריות האש מנשק קל וירי מרגמות. עלייה גדולה זו בתקריות אש מנשק קל ומירי מרגמות, נבעה כנראה מכיוון הניידות של כלי נשק אלה ומהעובדה שהם מהווים "מטרות מצומצמות" לפגיעה עבור חיל האוויר (בהשוואה לסוללות התותחים והטנקים). הגברת הפעילות הצבאית המצרית, למרות ההפצצות של חיל האוויר, מרמזת גם על כושר הסתגלותם המהיר של המצרים לאלמנט הצבאי החדש שבמערכה. "המצרים מסתגלים לחיות עם ההפצצות, ואינם מרפים ממלחמת ההתשה שלהם" אמר עוז ויצמן.¹⁸ הצלחתו של חיל האוויר לצמצם את האש הארטילרית, היא חשובה ביותר, הואיל והמרכיב הארטילרי היה הדומיננטי במערכת השיקולים האופרטיביים המצריים בפתיחת מלחמת ההתשה. העדיפות הכמותית והאיכותית של הארטילריה המצרית, בחדשים מרס עד יולי, היא שאפיינה בעיקר את הפעילות המלחמתית בחדשים אלה. בחדשים אוגוסט עד דצמבר המשיכה הארטילריה המצרית להיות מרכיב חשוב במלחמה, אולם לא באותה מידה כפי שהייתה בחדשים מרס עד יולי.

צמצום מספר האבדות. הפעלת חיל האוויר לא הביאה לצמצום ניכר במספר הנפגעים הישראליים. בתקופה שבין אוגוסט לדצמבר הגיע אחוז הנפגעים (הרוגים ופצועים) מהפעילות המלחמתית ל-47% מכלל הנפגעים בחדשים מרס עד דצמבר. (245 מתוך 515).

גם בחלוקת הנפגעים להרוגים ופצועים, לא ניכרה ירידה משמעותית, בתקופה של הפעלת חיל האוויר (ראה טבלה מס' 2). 46% מכלל ההרוגים ו-48% מכלל הפצועים היו בחדשים אוגוסט עד דצמבר. עם זאת, קשה כמובן להעריך מה היה מספר הנפגעים הישראליים אלמלא הופעל חיל האוויר בכלל. ייתכן שהייתה מסתמנת עלייה במספר הנפגעים כמו בחדש יולי, בהנחה שהפעילות המלחמתית המצרית הייתה גוברת, ואולי היה אף מתקיים מבצע צליחה מצרי גדול. הפעלת חיל האוויר מנעה אפשרויות אלה, וייתכן שבכך נחסכו לישראל אבדות רבות.¹⁹ ואכן, לעומת המספר הגבוה של הנפגעים בחדש יולי קיימת ירידה ניכרת במספר הנפגעים בחדשים הבאים אחריו, אלא שמספר האבדות בחדש יולי חורג מעבר לממוצע האבדות. (בהשוואה לתקופות מרס עד יוני ואוגוסט עד דצמבר).

השפעתן העיקרית של ההפצצות האוויריות הייתה בכך שצמצמה את מספר הנפגעים מהפעילות הארטילרית המצרית, שהייתה הגורם המרכזי לאבדות בחדשים מרס-יולי. בעוד שבחדשים אלה היו 50% מכלל הנפגעים מאש ארטילרית, הרי שבחדשים אוגוסט-דצמבר בר היו רק 35% מהנפגעים מאש ארטילרית. הירידה המשמעותית היא בעיקר בין הפצור עים.²⁰ העלייה במספר הנפגעים נבעה בעיקר מהתגברות הפעילות המלחמתית המצרית בסוגים אחרים של פעילות מלחמתית (נשק קל ומרגמות).

הפעלת חיל האוויר השיגה אפוא את מטרתה באופן חלקי: ייתכן שנמנעה עלייה בשיעור האבדות אלמלא הופעל חיל האוויר, אך הפעלתו הביאה לצמצום במספר האבדות בהשוואה לתקופה הקודמת. יחד עם זאת, יש לקחת בחשבון את גורמי המקריות וחוסר הזהירות אשר הביאו לעלייה בשיעור האבדות.

"התשת נגד" ושלילת היוזמה המצרית במלחמה

הפעלת חיל האוויר, בעיקר החל מהשלב השני (מ-9 בספטמבר), הביאה להשגת שתי מטרות: התשת נגד של המצרים, ושלילת היוזמה במלחמה מהמצרים והעברתה לידי צה"ל. האסטרטגיה של "האופנסיבה המוגבלת" או "ההתשה האווירית", השיגה תוצאות די מרשימות הן בתחום האסטרטגי, והן בתחום האופרטיבי. בתחום האסטרטגי, אילצה ישראל את מצרים לזנוח את תכנית הצליחה ולהתרכז בעיקר במלחמת ההתשה. משהתרכזו מצרים במלחמת ההתשה, הופעל חיל האוויר כדי ליטול את היוזמה מידי מצרים. מבחינה אסטרטגית, חיסולה של מערכת ההגנה האווירית של מצרים הבהיר הן לישראל והן למצרים, כי היוזמה במלחמה בתעלה עברה לידי צה"ל. מצרים הייתה צריכה למצוא תשובה

לעליונות האווירית המוחלטת של ישראל לאורך קו התעלה, כאשר שטחה בעומק פתוח בפני חיל האוויר הישראלי.

מבחינה אופרטיבית הסתמנה התפנית כאשר חיל האוויר כ"ארטילריה מעופפת", הצליח ליצור מצב של "תיקו" מסוים עם הארטילריה המצרית. הנחיתות הישראלית בארטילריה אוונה במידה ניכרת בהפעלת חיל האוויר. הביטוי המעשי לכך היה צמצום הפעילות הארטילרית המצרית.

סיכום הפעילות האווירית מבחינה אופרטיבית, התבטא בחיסול כל מערכת ההגנה האווירית המצרית בקו התעלה, כולל סוללות הטילים (ס"א 2) המצריות בחזית התעלה, שמספרן הוערך בין 8 ל-12. כמו כן נפגעו מספר לא ידוע של תחנות מכ"ם ותותחים נ"מ, קני ארטילריה רבים וציוד מלחמתי אחר חוסלו. האבדות בנפש, שנגרמו למצרים עד נובמבר 1969, כללו יותר מ-1,000 הרוגים, רובם מהפצצות האוויר, בעקבות ההפצצות המסיביות של חיל האוויר, החלו המצרים גם לדלל את כוחותיהם ולצמצם את הפעילות הארטילרית שלהם.

לכד מאבדן מערכת ההגנה האווירית, איבד חיל האוויר המצרי, בתקופה שמ-20 ביולי עד סוף דצמבר 1969, מספר ניכר של מטוסים. בניסיונותיו של חיל האוויר המצרי למנוע את ההפצצות הישראליות, או לגמול בהפצצות על הקו הישראלי, אבדו למצרים 38 מטוסים (בקרבנות אוויר ובאש נ"מ מהקרע).

כפיית הפסקת האש על מצרים באמצעות עליונות אווירית ישראלית

כפיית הפסקת האש על המצרים, הייתה המטרה המרכזית להפעלת חיל האוויר. משהוברר כי מצרים דחתה את תכנית הצליחה, העריכה ישראל כי ניתן לכפות על המצרים הפסקת אש. ההערכה הישראלית הייתה כי הבטחת עליונות אווירית מוכרעת (לאחר חיסול מערכת ההגנה האווירית המצרית), תרחיע את מצרים, לא רק מלצלוח את התעלה, אלא גם מלהמשיך במלחמה, בה היא צפויה לספוג מכות נגד קשות יותר.

חיסול מערכת ההגנה האווירית המצרית, שכרה אמנם את האסטרטגיה המצרית במלחמה, והעבירה את היוזמה לידי צה"ל, אך לא היה בה כדי לכפות על המצרים את הפסקת האש. הפעלה מוגבלת של חיל האוויר, לא הצליחה להביא לסיום המלחמה, אלא למיתונה בלבד. כל עוד הסכימה ישראל כי המלחמה תהא לא רק מוגבלת אלא גם מלחמת התשה סטטיית, לא היה בשימוש בחיל האוויר יכול להשיג יותר מתוצאות חלקיות בלבד. למרות העליונות האסטרטגית הישראלית, המשיכה עדיין מצרים להנות מהיתרונות האסטרטגיים

הערות

1. בחדש יוני 1969 נרשמו 404 תקריות אש יזומות על ידי המצרים, מהן 77% תקריות ארטילריות; ביולי נרשמו 355 תקריות אש; מתוכן 58% ארטילריות.
2. מספר זה כולל נפגעים מפעילות ישראלית יזומה.
3. חיים בר-לב, הארץ, 27 ביולי 1969, 8 בספט' 1969; משה דיין, הארץ, 5 באוגוסט 1969, 19 באוגוסט 1969.
4. ישראל גלילי, הארץ, 27 ביולי 1969; גולדה מאיר, הארץ, 28 ביולי 1969, 3 באוגוסט 1969; חיים בר-לב, הארץ, 8 בספטמבר 1969; דיין, הארץ, 13 בנובמבר 1969.
5. דיין, הארץ, 5 באוגוסט 1969, 13 בנובמבר 1969, 15 בדצמבר 1969; בר-לב, הארץ, 27 ביולי 1969, 8 בספטמבר 1969.
6. עוז ויצמן, לך שמים לך ארץ, תל-אביב, ספריית מעריב, 1975, עמ' 309-310.
7. שם, עמ' 310.
8. זאב שיף, כנפים מעל הסואף: סיפורו של חיל האוויר במלחמת ההתשה, חיפה, הוצאת שקמונה, 1970, עמ' 45.
9. בר-לב, הארץ, 8.9.69.
10. דובר משרד החוץ, הארץ, 27.7.69; בר-לב, הארץ, 27.7.69, 8.9.69; גלילי, הארץ, 27.7.69; גולדה מאיר, הארץ, 1.8.69; דיין, הארץ, 1.8.69, 5.8.69, 19.8.69.
11. דיין, הארץ, 13.11.69, 24.10.69, 13.11.69.
12. עוז ויצמן, שם, עמ' 312; שיף, שם, עמ' 47. הגזרה שנבחרה הייתה זו שממנה התכוונו המצרים לצלוח את התעלה.
13. דיין, מעריב, 10.4.70; שיף, שם, עמ' 53.
14. דיין, הארץ, 24.10.69, 13.11.69.
15. בעקבות ניסיון מצרי בסוף דצמבר, להציב טלולות טילים חדשות לאורך התעלה, ביצע חיל האוויר את הפעולה הגדולה ביותר שלו מאז מלחמת ששת הימים. ב-25 בדצמבר, המטירו עשרות מטוסים כמשך יותר משמונה שעות מאות טונות של פצצות על טלולות הטילים. בסופו של אותו יום, שוב הייתה החזית המצרית נקייה מטלולות טילים (שיף, שם, עמ' 66).
16. עדיף היה לסיים את התקופה הראשונה ב-19 ביולי, אולם הוואיל והנתונים רוכזו בהתאם לחדשים מלאים, הוכנס כל חדש יולי לתקופה הראשונה. הנתונים על הפעילות המלחמתית הם של דובר צה"ל ומתייחסים לפעילות מלחמתית ביזמה מצרית בלבד. אך דובר צה"ל מפרסם את מספר התקריות או הפעילות המלחמתית ביזמת צה"ל.
17. נתון זה אינו כולל את הפעילות האווירית היוזמה על-ידי ישראל, היינו, לא כולל את מספר הגיחות האוויריות שביצעה ישראל בין יולי לדצמבר. הרמטכ"ל בר-לב מסר על יותר מ-1,000 גיחות של חיל האוויר בתקופה שבין ה-20 ביולי לראשית ספטמבר. הארץ, 18.9.69; דיין מסר על 65 תקיפות מטוסים (הארץ, 13.11.69).
18. עוז ויצמן, שם, עמ' 313; הפעילות האווירית אינה משפיעה על פשיטות הקומנדו המצריות.
19. עוז ויצמן, בדברי פתיחה לספרו של שיף, שם, עמ' 14: "על ידי הכנסת חיל האוויר לפעולה בתעלה, ב-20 ביולי 1969, היצלנו מאות נפשות — חסכנו דם רב".
20. ראה טבלה מס' 2 בעמ' 40.
21. עוז ויצמן, שם, עמ' 313-314.

"אסקלציה לדה-אסקלציה" שטבע הרמטכ"ל, בר-לב, מאפיין שלב זה. הייתה זו החלטה ריאליטית, שנבעה מחוסר ברירה. כל יזמה צבאית אחרת עלולה הייתה להיות מסלימה יותר.

השלב השני בהפעלת חיל האוויר (אוגוסט) בשיטת ה"תגובה הצמודה", הביא אמנם להסלמה מבחינת האמצעי הצבאי, אך היה זה האמצעי היחיד שעמד לרשות ישראל, כדי לאזן את היתרונות האסטרטגיים המצריים במלחמת התשה סטטית. הפעלת חיל האוויר כ"ארטילריה מעופפת" נוכח הנחיתות האר-טילרית הישראלית, באה להבטיח "תיקו" מסוים במלחמת ההתשה.

בשלב השלישי כבר חרגה ישראל מעבר למטרות שהציבה לעצמה בשני השלבים הראשונים, וניסתה לשבור את האסטרטגיה המצרית על-ידי שינוי אופיה של המלחמה. הכתישה המרוכזת של מערך ההגנה האווירי של מצרים, היא שסימנה חריגה זו. חיסול מערכת ההגנה האווירית המצרית, בא לסמן עבור המצרים, לא רק "התשה נגד התשה" אלא גם ניסיון להבטיח לישראל עליונות אווירית מוחלטת לא רק לאורך חזית התעלה, אלא גם בעומקה של מצרים. משהשיגה ישראל עליונות אווירית זו, לא ניתן עוד לעצור את תהליך ההסלמה ולמצרים הייתה בררה אחת בלבד: לסיים את המלחמה, בתנאי עליונות אסטרטגית ישראלית מוחלטת, היינו לחזור למצב של ערב פתיחת מלחמת ההתשה, או להמשיך במלחמה ולסיימה בתבוסה נוספת. משנכשלה מצרים בהערכת המגבלות המדיניות והאסטרטגיות של ישראל להרחיב את המלחמה היא חתרה להפעיל את ברה"מ כאמצעי העיקרי למניעת תבוסה נוספת. משהשיגה ישראל עליונות אווירית מוחלטת גברה גם הסכנה שהיא תנצל את עליונותה האסטרטגית, כדי לסיים את המלחמה. ראיית האילוצים המדיניים כפחות חמורים בסוף השלב השלישי להפעלת חיל האוויר, בהשוואה להערכתם ערב השלב הראשון להפעלתו ונוכח אי הצלחתו של חיל האוויר לסיים את המלחמה, בדרך ההפעלה המוגבלת, פתחו את הדרך להרחבתן ולהעמקתן של הפצצות חיל האוויר, החל מינואר 1970.

של היערכותה המאסיבית לאורך התעלה. כדי להביא לסיום המלחמה בדרך צבאית, היה על ישראל לשנות את האסטרטגיה האופרטיבית המוגבלת, לאסטרטגיה אופנסיבית בלתי מוגבלת לת ולהיות נכונה לשלם את מלוא המחיר הפוליטי והצבאי הכרוך בכך. ההכרה כי הפעלה מוגבלת של חיל האוויר, אינה מסוגלת להביא לידי סיומה של המלחמה, אלא לידי מיתונה בלבד, החלה לחדור להכרתם של מעצבי המדיניות הישראלית רק בחדשים אוגוסט וספטמבר. עוז ויצמן סבר כי הדבר נובע מהפעלתו של חיל האוויר כמרכיב יחיד במלחמה. הוא גרס כי רק פעולה משולבת של כוחות שריון בקנה מידה גדול, יחד עם חיל האוויר תוכל לשים קץ למלחמת ההתשה. זאת ועוד, יש לערוך פעולה יבשתית רחבה יותר אשר תביא לכיבוש מאחזים בגדה המערבית של התעלה לרבות השליטה על פורט סעיד מצד אחד, ולהגביר את ההפצצות מן האוויר מצד שני. אלה יחד מסוגלים לדעת ויצמן להביא לידי סיום המלחמה.²¹ נוכח ההערכה שפעולה יבשתית כזו, היא בעלת משמעות מסלימה מאוד היא נשללה בקיץ ובסתיו 1969. בתנאים ששררו באותה עת נתפסה הפעלת חיל האוויר בסוף 1969, כאמצעי היחיד שישראל יכולה לנקוט כדי לשלול במידה מסוימת את היתרונות האסטרטגיים המצריים במלחמת התשה סט-טית.

התוצאות הפוליטיות-אסטרטגיות של הפעלת חיל האוויר הישראלי
כאשר מעריכים את התוצאות הפוליטיות-אסטרטגיות של הפעלת חיל האוויר הישראלי במלחמת ההתשה, בתקופה שבין ה-20 ביולי לסוף דצמבר 1969, יש להבחין בין שני השלבים הראשונים להפעלת חיל האוויר, לשלב השלישי. ההחלטה להפעיל את חיל האוויר בשני השלבים הראשונים (יולי-אוגוסט) הייתה בבחינת אסקלציה של אמצעים, בעוד שהפעלת חיל האוויר בשלב השלישי (מספטמבר ואילך), הייתה גם אסקלציה של מטרות המלחמה.

בשלב הראשון, נועדה הפעלת חיל האוויר למנוע את צליחת התעלה על ידי המצרים. היא הביאה לדחיית תכנית הצליחה המצרית, ובכך מנעה את הרחבתה של המלחמה. המונח